

A szerkezeti változás szerepe Bihar vármegye ómagyar kori településneveinek kialakulásában

A helynévkutatók figyelme a nevek történetével kapcsolatban elsősorban keletkezésükre irányult. Pedig e körben a nyelvi forma változása éppoly jellemző, mint bármely más nyelvi elem esetében. Bihar megye ómagyar kori településneveit vizsgálva azt tapasztaltam, hogy az általam a XVI. század végéig feldolgozott nevek között nem csekély azoknak az aránya, amelyek valamilyen névszerkezeti változás eredményeként születtek meg: 111 helynevünk keletkezett így, ami az egész névanyag 8%-át teszi ki. A névalakulásnak ebben a formájában természetesen mindig valamilyen már meglévő névalak volt a változás kiindulási alapja. Ezek a névalakok fejlődésük során vagy „nagyobb terjedelműek” lettek, vagy éppen kisebbek. Mindkét irányú változás végbemehetett a névelemek és a névrészek szintjén is. A névelemnyi névcsökkenést *r e d u k c i ó*-nak, a névrésznyi csökkenést *e l l i p s z i s*nek nevezzük. Amennyiben az ellenkező irányú változások a névelemek szintjén zajlanak *l e b ő v ü l é s*nek, ha a névrészek szintjén történnek, *k i e g é s z ü l é s*nek mondjuk őket (HOFFMANN 1993: 122). A fenti két-két változásirány pontos meghatározása az egyes nevek esetében nem mindig egyszerű feladat. Ha a vizsgálandó kétféle alakú névpár adatainak első előfordulása nem esik egymástól túl távol, szinte lehetetlen eldönteni valamelyik alak elsőbbségét. A rövidülési és a vele ellentétes irányú változások névszerrendszerünkben egymástól függetlenül, időbeli megkööttség nélkül, párhuzamosan mentek végbe. Nem jelenthetjük ki tehát sem a rövidebb, sem a hosszabb alak elsőségét valamilyen kronológiai meghatározottság következtében sem. Mindebből az következik, hogy abban az esetben, ha egy település neve nincs kellően adatolva, szinte lehetetlen rámutatni a fejlődés biztos irányára (vö. BENKŐ 1947: 48).

A szerkezeti változásokkal létrehozott településnevek körébe sorolható a *n é p e t i m o l ó g i a* és a *d e e t i m o l ó g i z á c i ó* jelensége is. Az ilyen módon megváltozott helynevek tipikus alakulásmódját nem tudjuk szabályok szerint meghatározni, azok mindig egyediek.

1. A redukció

A fentiekben már említettük, hogy redukciós névszerkezeti változás során a településnévnek valamely nem névrészalkotó néveleme tűnik el. E folyamat során neveinkből valamilyen toldalékmorféma — a mi anyagunkban általában az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag, illetve egy-egy képző —, vagy nem névrész-szerepű lexéma marad el. A névalakok ilyenén változása ugyanúgy végbemehetett az egyrészes, mint a kétrészes helynevekben. A névelem eltűnése nincs pozícióhoz kötve: a név elejéről, közepéről vagy végéről egyformán elmaradhatnak. A toldalékmorfémák közül bármelyik erre a sorsra juthatott.

Névanyagunk 39 olyan településnevet tartalmaz (2,8%), amelyek esetében nagy valószínűséggel vagy bizonyosan megállapítható a redukció megtörténte. Ez a kis bizonytalanság azzal magyarázható, hogy a településnevekben lezajló változások irányára a ránkmaradt adatokból következtethetünk, s ha a vizsgált formák kronológiailag közel állnak egymáshoz, a változási irányt — mint fent mondtuk — nem tudjuk egyértelműen megállapítani.

A képzőmorfémák közül legnagyobb számban, 11 névben az *-i* elmaradása figyelhető meg. Ezek között feltűnő az egyrészes településnevek kiugró aránya. Az ilyen elnevezéseknek az alapja lexikális szinten sokrétű lehet (foglalkozásnév, személynév, népnév, földrajzi köznévf. stb.). E változást minden bizonnyal segíthette a metonimikus névadás analógiája, hiszen a magyar névadási szabályoknak megfelelően a beszélők számára a *Bölcsi ~ Bölcs*, a *Csősz* ~ *Csős*, a *Kereki ~ Kerek*, a *Lesői ~ Les*, az *Ósi ~ Ós*, a *Szili ~ Szil*, a *Tamási ~ Tamás*, a *Tóti ~ Tót* és a *Vásári ~ Vásár* településnévpárok mindkét tagja egyformán névszerűnek tűnhetett.

Az egyes szám harmadik személyű *-a/-ja ~ -e/-je* birtokos személyrag szintén elmaradhatott a név végéről, ez a jelenség 9 helynévben zajlott le. Így születtek meg a következő névalakpárok: *Derzspalotája > Derzspalota*, *Ladánytelke > Ladánytelek*, *Papmezeje > Papmező*, *Patafája > Patafa*, *Peszere > Peszér*, *Sályseptelye > Sályseptely*, *Simonkereke > Simonkerék*, *Szentpéterszege > Szentpéterszeg*, *Tatárfalva > Tatárfalu*. Talán ez a változás zajlott le a *Bibatelke > Bibatele*, *Felsőloka > Felsőlok* települések nevében is.

A *-d* helynévképző tűnt el a névalakulás során hét névből a korábbi datálású, Debrecentől K-re fekvő *Kisbátord*, a Cséffától K-DK-re fekvő *Kistelegd*, a Margittától K-DK-re fekvő *Szunyogd*, a Fenestől K-DK-re fekvő *Tárkánd*, az Élesdtől ÉNy-ra fekvő *Kövesd*, a Váradtól D-re fekvő *Ürögd* s talán a Köröszszegtől É-ra fekvő *Verneld* nevéből. Egyetlen település, *Vadászó* nevéből az *-ó* képző maradt el, s szintén egy településnévben találunk példát az *-s* képző redukciójára a *Csáklyás > Csáklya* esetében.

Ahogy arra már fentebb is felhívtuk a figyelmet, a redukció elnevezéssel nem pusztán a toldalékmorfémák eltűnését jelöljük. Elmaradhatott a névből nem

névrészalkotó lexéma is, s előfordulhat, hogy ilyen nem névrészalkotó névelem és toldalékmorféma együtt is kieshetett a név fejlődése során. Az ilyen jelenségek száma településneveinkben 12. A XIV. század elején felbukkanó *Ivánkabánháza* településnév a majd egy századdal később felbukkanó formájában a személynévi első névelem nélkül jelenik meg, s megszületik a *Bánháza* névalak.

Nem ritka az a jelenség sem, amelynek eredményeként az utolsó névelem vész el a korábbi névalakból. Mivel a *Bócshida* helynév és *Bócs* alakváltozatának megjelenése között a XIII. század végén pusztán két évtized telt el, ebben az esetben is feltehetjük az alakredukciót. Szintén nem névalkotó szerepű lexéma tűnt el a *Bánkegyház* > *Bánk*, a *Harangmező* > *Harang*, az *Örvényesligete* > *Örvényes*, a *Sárosbócsida* > *Sárosbócs* és a *Tatárospatakfő* > *Tatáros* településnévpárokban. E nevek ugyanis településnévként egyrésznek minősülnek, mégpedig olyan egyrésznek, amelyek többsége eredetileg kétrészes mikrotoponimából lett metonimiával településnévvé.

A harmadik típusú redukción változást jól szemlélteti a Bihartól ÉK-re fekvő *Dorogegyháza* település nevének fejlődése, hiszen ebben a második (középső) névelem tűnt el. Érdemes felhívni a figyelmet erre a sajátos jelenségre, hiszen bár formailag igaz az eltűnt névelemre tett fenti megállapításunk, valójában azonban arról van szó, hogy a második névrész rövidült meg analógiás hatás alapján. Ahogyan teljesen természetesen illik a magyar névrendszerbe a személynév + *-egyháza* utótagú településnév, ugyanúgy teljes értékű névnek tekinthető a személynév + *-háza* szerkezetű elnevezés is, a névtudat mindkét nevet elfogadja. A változás érdekessége abban rejlik, hogy ha az első, korábbi névváltozat nem maradt volna fenn, a településnév „jelentését” egészen másként értelmeznénk: a korai datálású forma egyértelműen mutatja a település templomos voltának névadási motivációját, míg a későbbi elnevezést önmagában egy birtoklásra utaló személynév + földrajzi köznévi szerkezeti felépítésű névnek tarthatnánk. Persze elméletileg az sem tartható kizártnak, hogy névrészcserevel állunk szemben, tehát az *-egyháza* utótagot valójában a *-háza* földrajzi köznévi váltotta fel, ám ez a változási forma nem mondható gyakorinak.

A településnév funkcionális-szemantikai elemzésekor ugyancsak megtévesztő lehet az 1435-ben megjelent *Cigányfalva* neve is. Önmagában népnévi előtag és földrajzi köznévi utótag összetételének tarthatnánk, s ha nem lenne névelőzménye 1406-ból *Cigánymiklósfalva* alakban — s ha nem tudnánk emellett azt is, hogy a *cigány* népnév ebben az időben nemigen szerepelt a településnevekben —, esetleg el is fogadhatnánk ezt az álláspontot. A korábbi alak azonban egyértelművé teszi az eredeti személynévi előtag és földrajzi köznévi utótag összekapcsolódását.

Szintén egyedi névváltozásnak látszik a Debrecentől DNY-ra található, s 1443-ból adatolható *Boldogasszonyfalva* település neve, amelyet 1472-ben a *Boldogfalva* névforma váltott fel. Ebben az esetben a második névelem maradt

el, amely tulajdonképpen az első névrész, Szűz Mária Boldogasszony megnevezésének második eleme.

Sajátos fejlődésképet mutat az először 1373-ban megjelenő *Szentkozmadamján* település elnevezése, amelyben két vértanú neve szerepel. Mintegy száz év múltán, 1463-ban *Szentkozma*, 1479-ben *Szentdamján* néven szerepel. Az első névváltozatban a második névelem veszett el a névből, míg a második névalak az eredeti elnevezés harmadik néveleme nélkül fordul elő.

Névkincsünkben arra is találunk példát, hogy a korábbi településnév elejéről és végéről egyaránt elmaradt egy-egy névelem. A Váradtól Ny-ra fekvő, 1279-ben felbukkanó *Derzspalotája* település neve egy fél évszázad múlva 1335-ben már a személynévi első névelem és a névvégi birtokos személyrag eltűnése után *Palota* formában tűnik fel. Igaz, létezett egy köztes névforma is, a *Derzspalota* alak, ám ezt csupán a század végén, újabb ötven év elteltével vetették papírra, s ez túl sok idő ahhoz, hogy feltétlenül a névalakulás közbeeső formáját lássuk benne.

Rendhagyó, de mindenesetre szoktalan elnevezés *Jog* település neve, amely legkorábban egy 1326/XVIII-as, majd egy 1395-ös datálású oklevélben *Szentjog* alakban jelent meg, s bár ez a forma látszik gyakoribb előfordulásúnak, 1405-ben — egyetlen rendelkezésünkre álló adatként a korszakból — az első névelem nélkül, *Jog* alakban mutatkozik.

2. A bővülés

A fenti névszerkezeti változással ellentétes irányú folyamat a bővülés, amelynek eredményeként egy településnév valamely nem névrész szerepű lexémával vagy toldalékmorfémával növekszik meg. Ez a névalakítási mód tehát az előzőekkel megegyező módon szintén nem hoz változást a helynevek névrészeinek számát tekintve, csupán az alaki szerkezet módosulását eredményezi.

Bihar vármegye településnevei közül 32 alakváltozat született meg ezzel a szerkezeti változással. Legnagyobb számban (12) a *-d* képző kapcsolódott utólag egy már létező névalakhoz: *Álmos* > *Álmosd*, *Árpa* > *Árpád*, *Gégény* > *Gégényd*, a Bihartól É-ÉK-re fekvő *Hodos* > *Hodosd*, *Kasza* > *Kaszád*, *Kávás* > *Kávásd*, *Lugas* > *Lugasd*, *Tárkány* > *Tárkánd*, a Cséffától DNy-ra található *Ürög* > *Ürögd*, a Körösszegtől DNy-ra lévő *Ürög* > *Ürögd*, a Váradtól D-re fekvő *Ürög* > *Ürögd*, *Vernel* > *Verneld*. A képző nélküli alakok — bár pusztán a létezésükkel bizonyítják, hogy alkalmasak voltak a „névszerep” ellátására — minden bizonnyal az analógia hatására, a modellhatás eredményeként kapták meg utóbb a *-d* morfémát (vö. BENKŐ 1949: 317–8). Emellett az *Árpa* (növénynévi alapú) személynévből származó településnévalakból született *Árpád* forma létrejöttéhez az is hozzájárulhatott, hogy a korban használatos volt az *Árpád* (1237–40: *Arpad*, FEHÉRTÓI 1983: 35) személynév is.

A legkorábbi *-d-s* pár az *Álmosd* névben a XIII. században jelent meg, s egyidejűleg élt a képző nélküli változattal. A legkésőbbi képzőmegjelenés a XV. század elején *Kávásd* nevében adatható. A kérdéssel foglalkozók többsége általában azon a véleményen van, hogy a képzős–képzőtlen névpárok közül többnyire a képzőtlen változat tekinthető korábbinak, s ehhez az alakhoz később járult a képzőmorféma. Ez azonban nem kivétel nélküli, s a váltakozásban nem lehet egyedül érvényes névfejlődési irányt megállapítani.

A birtokos személyrag bővülés eredményeként minden esetben olyan nevekben fordult elő, amelyek több névelemből álltak. Viszonylag későn, az 1552-es dézsmajegyzékben jegyezték le *Libánpatak* települést, amelyet az oklevelek három évtized múltán *Libánpataka* alakban emlegettek. Hasonló módon született meg a *Székelyhida* névalak *Székelyhid* település megnevezésére, a *Tölgykereke* településnév pedig öt évvel a *Tölgykerék* alakváltozat után jelenik meg. Kétrészes településnevekben is megfigyelhető a birtokos személyrag utólagos hozzákapsolása: az 1332-ben felbukkanó *Derzsbócs* település, amely Berettyóújfalutól D-re állt, 1349-ben már a birtokos személyraggal gyarapodva, mint *Derzsbócsa* jelent meg. A XIII. század legelején merült fel a Székelyhídtól DK-re elterülő *Poklostelek* település neve, s hogy a másik névváltozat kialakulásában valóban a bővülés folyamatának volt szerepe, annak biztosítéka lehet az a több mint másfélszáz év, amelynek eltelte után 1389-ben a *Poklostelke* névváltozat áll egy oklevélben. Kétrészes településnév a Bihartól ÉNy-ra fekvő *Tótfalu* neve, amelyet később birtokos személyraggal bővülve, *Tótfalva* formában látunk viszont.

Az *-i* képző 7 településnév alakváltozatát hozta létre a korábbi formához való utólagos hozzákapsolódásával. Így született meg a *Bócs* > *Bócsi*, az *Écs* > *Écsi*, az *Ér* > *Éri*, a *Komád* > *Komádi*, a *Lomb* > *Lombi*, az *Oros* > *Orosi*, az *Orosz* > *Oroszi*, a *Pap* > *Papi* települések képzős névformái.

A bővüléssel szerkezeti változással megyénk névanyagában született településnevek közül egyben játszott szerepet az *-s* képző. A Súlyomkőtől É-ra fekvő *Közép* településnév 1406-ban megjelent első névalakja után több, mint harminc évvel adatható a *Közepes* alakváltozat.

Néhány alkalommal az is előfordult, hogy nem toldalékmorfémaival, hanem nem névrész értékű önálló lexémával bővült az eredeti névforma: *Almás* > *Almásmonostora*, *Diószeg* > *Diószeghidvége*, *Dorog* > *Dorogegyháza*, *Pósa* > *Pósatövis*, *Homorog* > *Homorogegyház*, *Szólát* > *Szólátmonostora*, *Szerep* > *Szerepmonostora*.

Szembetűnő, hogy olyan településnevekhez, amelyek már korábbi alakjukban is képzettek voltak — tehát eredetileg morfématikai szerkesztéssel születtek meg —, e névanyagban nem kapcsolódott bővüléssel újabb képzőmorféma.

3. Az ellipszis

Az ellipszis a névalakok névrésznyi rövidülését eredményezi. Gyakori jelenség, hogy a névből a földrajzi köznévi utótagvész el, ugyanakkor az olyan nevek sem mondhatók egyedi előfordulásúaknak, amelyekből valamilyen egyéb névrészalkotó lexéma maradt el. Ennek a változásnak a kiinduló névalakja minden esetben kétrészes helynév, s eredményeként kizárólag egyrésztes településnevek születnek meg.

3.1. Bihar vármegye ómagyar kori névkincsében 6 (0,4%) bizonyosan ilyen szerkezeti változással alakult településnevet találhatunk. Ezek kisebb hányadában a földrajzi köznévi második névrész tűnt el a névből: az 1360-ban megjelenő *Dobracsényháza* neve a század végén (1389) már *Dobracsény* alakban tűnik fel.

A Cséffától D-DK-re fekvő *Kávástelek* településnév későbbi alakulását nem pusztán e névfajlás példaként érdemes kiemelni, ugyanis a névalakulások sajátos fejlődését mutatja. Az adatok azt mutatják, hogy leghamarabb a *Kávástelek* névalak jöhetett létre (1316/382) szintagmatikus szerkesztéssel. Fejlődésének következő lépcsőjén a *Kávás* névforma áll négy évtized múltán (1355), amely tehát ellipszis útján született meg a földrajzi köznévi utótag elmaradásának eredményeként. S a településnév még mindig nem ebben a formájában állandósult, hanem hét évtized múltán a *-d* helynévképzővel bővült formában jelenik meg, és ez a képzőmorfémával ellátott alak maradt meg napjainkra is, s a románba is ez került át *Căușad* formában.

Hogy ez a névalakulási folyamat nem zárult le az ómagyar korban, arra szemléletes példa *Pantosfalva* település neve, amely viszonylag későn, a XVI. század végén (1580) jelent meg a forrásokban, s mindössze két évtized múltán addig, amikor is a földrajzi köznévi utótag nélkül álló *Pantos* forma feltűnik (1600).

A többféleképpen elemezhető településnevek közül inkább az ellipszis által létrehozottak között lehet számon tartanunk a Váradtól D-DNy-ra fekvő *Pósala* település rövidebb, földrajzi köznévi utótag nélkül álló alakját. Kétrészes neve a XIII. század végén ([1291-4]) bukkant fel, ám mivel a rövidebb *Pósa* forma megjelenése 1319-ben figyelhető meg, nem zárható ki a metonimikus névkeletkezés lehetősége sem.

Hasonló kettős úton fejlődhetett ki a *Topa* településnév is 1470-re, hiszen eredeti *Topaháza* formájában már a század elején adatolható (1406).

3.2. A fent említett településnevekben kivétel nélkül a földrajzi köznévi második névrész tűnt el. Az ellipszissel történő névalakváltozás azonban nem pusztán a földrajzi köznévi névrészre terjedt ki. Sőt névanyagunkban éppen azoknak a településneveknek nagyobb az aránya, amelyekből valamilyen egyéb névrészalkotó szerepű elem vész el.

Olyan településnevek is létrejöhetnek ezzel a változással, amelyekből az önálló helynévi névrész maradt el. Az ilyen esetekben minden alkalommal az első névrész maradt meg. Ebbe a csoportba tartozik a *Berekböszörmény* (1396) nevéből létrejött *Berek* településnév-forma (1552).

Ennél a névtörténeti szerkezetváltozásnál kell vizsgálnunk a mai *Berettyó-csohaj* történetét is. A településnév legkorábbi alakja a *Tora* volt, amely a XII. század elején tűnt fel. Majd egy évszázad múltán (minden bizonnyal új tulajdonos felbukkanása nyomán) megjelenik az új neve *Csohajtora* formában, s így az eredeti egyrészes elnevezés kétrészesé vált. A név fejlődése azonban itt még nem zárult le, hiszen a XIII. század végén az ellipszis nyomán megszületik a már újból egyrészes *Csohaj* névalak.

Talán ellipszis tehető fel *Derzs* nevének (1406) létrehozásában is. Amennyiben a településnév nem közvetlenül pusztá személynévből metonimikus úton született meg, a kronológia alapján feltételezhető a *Derzsbócs* (1332) vagy *Derzsbócsa* (1349) névalakból való létrejötte.

Nem ritka az olyan névalakváltozás sem, amelynek eredményeként az első, többnyire megkülönböztető jelzői névrész tűnt el a névből. Az 1391-ből adatolható *Mezőpankóta* településnév első névrésze, amely a vidék mezőségi talajára utalhatott, a néhány évvel későbbi (1396) alakváltozathoz már hiányzik. Ugyanakkor persze ezt a változást másképpen is értékelhetjük, aminek az adhat alapot, hogy a két alakváltozat közötti időbeli különbség nem akkora, hogy a változást egyértelműen így értelmezhetnénk. Feltételezhetjük azt is, hogy a két névalak párhuzamosan jöhetett létre.

Hasonlóan bizonytalan, ám ezzel együtt is besorolható e csoportba *Segesd* település nevének fejlődése. 1588-ból adatolható a falu *Nagysegésd* névformája, s hogy nem vagyunk teljesen bizonyosak abban, hogy a *Segesd* névalak ebből jött létre ellipszissel, azt szintén a két elnevezés megjelenése közötti csekély időbeli eltéréssel magyarázhatjuk, hiszen ezt az egyrészes nevet 1600-ban jegyezték fel. A bizonytalanságot tovább növeli az a tény, hogy a településnek létezett egy még korábbi alakja is, amelyet 1580-ból *Seges*-ként adatolhatunk. E két tényező alapján azt is feltehetnénk, hogy a korai *Seges* névalak volt a névfejlődés kiindulópontja, amelyből a *-d* képző hozzákapcsolásával, morfológiai szerkesztéssel is létrejöhetett a kérdéses *Segesd* forma, s a *Nagysegésd* csupán ennek kiegészüléssel született alakváltozata.

Az oklevélbeli datálás teszi nehezzé a *Középsusd* ~ *Susd* településnév alakulási módjának egyértelmű megállapítását is. A két alak közötti eltérés mindössze két év: 1588-ból származik a kétrészes *Középsusd* névváltozat, s az 1600-as oklevél e település megnevezéseként már a (talán ellipszissel kialakult) *Susd* névformát tartalmazza. A kronológiai közelségből persze emellett párhuzamos névalakulásra is következtethetünk.

4. A kiegészülés

Kiegészülés eredményeként mindig egyrészes településnév alakul át kétrészesé, tehát névalkotó szerepű névrész kapcsolódik az eredeti névváltozathoz. Az újonnan létrejött helynév szerkezete minden esetben úgy alakul, hogy a névrészek a megnevezés és a hely fajtájának megjelölési funkcióját látják el.

A középkori Bihar vármegye általunk vizsgált névanyaga 34 (2,4%) ilyen módon született településnevet tartalmaz. A korábbi elnevezésekhez utólag illesztett földrajzi köznevek arányát tekeintve a *-falva* látszik vezetőnek (14), s ez nem mondható meglepőnek. A kétrészes településneveinkben a névalkotásban szerepet játszó földrajzi köznevek sorában általában is messze ez az utótag mutatkozik a legnépszerűbbnek.

Ezek között a településnevek között találhatjuk *Ábrány* > *Ábrányfalva*, *Boldogasszony* > *Boldogasszonyfalva*, *Egyed* > *Egyedfalva*, *Margitta* > *Margittafalva*, *Nagymihály* > *Nagymihályfalva*, *Szentkatalinasszony* > *Szentkatalinasszonyfalva*, *Szentmárton* > *Szentmártonfalva*, *Újlak* > *Újlakfalva* stb. változáson átment falvak neveit. A kronológiai jellemzőket figyelembe véve azt láthatjuk, hogy a legkorábban végbement kiegészülés megyénkben a XIV. század végén zajlott le *Szentmártonfalva* nevének létrejöttekor (1388), s a legkésőbbi ilyen szerkezetváltozást az 1588-ból adatolt, a Váradtól ÉK-re fekvő *Újlakfalva* neve mutatja. Ez utóbbi településnév egyébként is a legfigyelemreméltóbb ebből a névcsoportból. Érdekességét az adja, hogy már a kiegészülés előtt is olyan kétrészes névként élt, amelynek második, földrajzi köznévi névrésze a *-lak* volt. Érdekes lenne tudni, hogy mi indíthatta arra a névadókat, hogy az első, XIII. század végi [1291–4] adatolású, eredetileg is kétrészes nevet kiegészítsék egy újabb földrajzi köznévi elemmel, mégpedig viszonylag későn, a XVI. század végén. Igaz ugyanis, hogy megyénkben ritkább volt a *-lak/-laka* köznévi használata, de semmiképpen nem mondható, hogy erre az időre már teljesen azonosíthatatlanná vált volna a helynevekben a névhasználók számára. Esetleg az lehet e kérdés megválaszolásában segítségünkre, hogy a korszak Bihar vármegyéjében hat *Újlak* település létezett. Ezek közül a Szentjobbtól K-re fekvőnek a XV. században jött létre a *Baromlak*, majd a XVI. század végén a *Mezőújlak* névalakja. Telegdtől ÉK-re állt az a falu, amelynek *Újlaka* névformája egyidejűleg élt a birtokos személyrag nélküli alakkal, ugyanakkor ezek mellett létrehozták a jelzői előtaggal ellátott *Pusztaiújlak* formáját is. A Debrecentől K–DK-re, a Fenestől ÉNy-ra elterülő falvak és egy bizonyosan nem azonosítható *Újlak* települések azonos névalakúak. Kérdés, hogy nincsenek-e ezek földrajzilag egymástól olyan távol, ami már nem indokolhatná a települések egyértelmű azonosíthatóságának biztosítását egy új névrésszel történő kiegészítéssel. Minden bizonytalansággal nem szolgálhat magyarázatként a településnév névségének túlbiztosítása sem, más magyarázatot pedig az *Újlakfalva* névalak kialakulására nemigen találhatunk.

Ha az eredeti egyrészes nevek lexikális hovatartozását vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy minden esetben vagy személynévre vagy patrocíniumi névre vezethetők vissza, s ebben a tekintetben szintén az eredeti kétrészes, *-falva* utótagú nevek tulajdonságát láthatjuk viszont.

Az adatok gyakorisági jellemzői a továbbiakban is megfelelnek az eredetileg kétrészes nevekként létrejött település-elnevezésekben megfigyelhető földrajzi köznévi előfordulásoknak. Ez azt jelenti, hogy számszerű adataiban a következő, kiegészüléssel a nevekhez járuló földrajzi köznév a *-telek/-telke* (8/5). Az itt megjelenő elnevezések korábbi egyrészes alakjának lexikai alapja jóval szélesebb, mint az előző csoporté: növénynév, patrocíniumi név, népnév és személynév egyaránt megjelenhet benne. Ilyen szerkezeti változással alakultak ki az alábbi települések nevei: *Amberus* > *Amberustelek*, *Besenyő* > *Besenyőtelek*, *Hidas* > *Hidastelek*, *Ónad* > *Ónadtelek*, *Székely* > *Székelytelek*, *Úz* > *Úztelek*, *Szentpál* > *Szentpáltelke*, *Tárnok* > *Tárnoktelke*, *Várvíz* > *Várvíztelke* stb.

Egyetlen egyrészes település neve egészült ki az idők folyamán a birtokos személyragos *-háza* földrajzi köznévvel: a Váradtól DNY-ra, a Sebes-Körös jobb partján fekvő *Gyak* falu nevéhez utólag kapcsolták a kérdéses köznevet, s ebben a formájában 1347-ből adatolható.

Talán ez a névszerkezeti változás zajlott le a megye egyik jelentősebb településének, *Bihar* nevének alakulásában is. Bár a *-vár* utótaggal ellátott forma esetleg magának az erősségnek a megnevezése is lehetett. Itt a lexikális alapot a *Bihor* (1211, FEHÉRTÓI 1983: 53) puszta személynév adta.

A fentiekből — úgy gondolom — általános tanulságként leszűrhetjük, hogy a magyar helynévkincsben a szerkezeti változások nyomán létrejött újabb településnévformák aránya nem elhanyagolható. A szerkezeti változások típusai a legkorábbi időktől egészen vizsgált korszakunk végéig (tehát a honfoglalástól 1600-ig) egyformán jellemzőnek tekinthetők. Az eredeti névformák lexikális szinten való vizsgálata pedig azt mutatja, hogy a változás alapját jelentő lexéma a szókincs bármely rétegéből származhatott.

RÁCZ ANITA

Felhasznált irodalom

- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyáradmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
BENKŐ LORÁND (1949), Gerezd. *Magyar Nyelv* 45: 317–8.
FEHÉRTÓI KATALIN (1983), *Árpád-kori kis személynévtár*. Bp.
HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.

